

NEGAȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI CICLUL LUI JESPERSEN

MIHAELA IONESCU
Universitatea din București

1. Introducere

Este cunoscut faptul că limbile naturale au urmat un proces de evoluție a marcatorelor de negație, cunoscut sub numele de *ciclul lui Jespersen* (Jespersen 1917, Dahl 1979). Conform acestui model ciclic, marcatorul de negație (preverbal) inițial este slăbit gradual, se transformă într-un proclitic verbal, este întărit de marcatori de negație suplimentari, iar în cele din urmă este înlocuit de aceștia (Horn 2001).

Analiza care urmează își propune să răspundă la următoarele întrebări: 1. În ce stadiu al ciclului lui Jespersen se află limba română? 2. Există vreo conexiune între acest model ciclic și fenomenul de concordanță negativă? 3. Care este gradul de gramaticalizare a elementelor de întărire postverbală a negației?

Lucrarea este structurată în patru secțiuni. A doua secțiune conține descrierea și exemplificarea ciclului lui Jespersen, precum și o prezentare succintă a acestui model de evoluție a negației în alte limbi. În a treia secțiune, ne ocupăm de analiza ciclului lui Jespersen în limba română: este descris stadiul actual al cercetării, sunt comentate ipotezele formulate anterior și sunt aduse argumente în sprijinul ipotezei noastre. Ultima secțiune cuprinde concluziile analizei.

2. Ciclul lui Jespersen

2.1. *Descriere. Exemplificare*

Ciclul lui Jespersen (denumit astfel de Dahl 1979: 88) reprezintă „modelul ciclic în care marcatorul de negație este slăbit gradual și transformat într-un proclitic verbal, este întărit apoi de cuvinte de polaritate negativă (minimalizatori sau indefinite) și în cele din urmă este înlocuit de acestea” (Horn 2001: 452, t.n.). Menționăm faptul că Jespersen (1917) nu a intenționat să ofere o tipologie a negației, ci a abstras un model de evoluție a negației:

„The history of negative expressions in various languages makes us witness the following curious fluctuation: The original negative adverb is first weakened, then found insufficient and therefore strengthened, generally through some additional word, and this in turn may be felt as a negative proper and may then in the course of time be subject to the same development as the original word” (Jespersen 1917: 4).

Vom ilustra în continuare cele trei stadii¹ ale ciclului lui Jespersen cu exemple din limba franceză (așa cum și Jespersen însuși a făcut):

Stadiul 1 – marcatorul de negație este plasat înaintea verbului negat:

- (1) *Jeo ne di* (franceza veche)
eu nu spun
'Eu nu spun.'

Stadiul 2 – marcatorul de negație își pierde forța (se transformă în clitic), devine insuficient și este întărit de alți termeni, ca marcatori de negație suplimentari (postverbal): minimalizatori² gramaticalizați. Aceștia sunt utilizați inițial opțional, pentru emfază, iar mai apoi devin obligatorii:

- (2) *Je ne dis pas* (franceza modernă literară)
eu nu spun nu
'Eu nu spun.'

Stadiul 3 – marcatorul de negație inițial dispare, iar negația este exprimată doar postverbal:

- (3) *Je dis pas* (franceza modernă colocvială)
eu spun nu
'Eu nu spun.'

În tabelul de mai jos sunt ilustrate evoluțiile marcatorilor de negație în latină, franceză și engleză:

Latină	Franceză	Engleză
veche: <i>ne V</i>	veche: <i>ne V</i>	veche: <i>ne V</i>
medievală: <i>ne oenum V</i>	medievală: <i>ne V (pas)</i>	medievală: <i>ne V not</i>
clasică: <i>non³ V</i>	modernă (standard): <i>ne V pas</i>	premodernă: <i>V not</i>
	modernă (colocvială): <i>(ne) V pas</i>	modernă (standard): <i>do not V</i>
	viitoare (?): <i>pas V</i>	modernă (colocvială): <i>don't V</i>

(Jespersen 1917: 7–11)⁴

¹ Există autori care descriu ciclul lui Jespersen în mai mult de 3 stadii, luând în calcul și stadiile intermediare (vezi Van der Auwera 2009, Chatzopoulou 2012).

² Minimalizatorii sunt „expresii pozitive ce denotă cantități mici sau neglijabile” (Horn 2001: 452). Bréal (1900: 200-202, *apud* Horn 2001: 453) observă că „în timp ce *pas*, *point*, *rien*, *personne*, *jamais*, *aucun* și alți termeni pozitivi au avut inițial rolul de întărire a negației, în cele din urmă au devenit ei înșiși negativi, luând locul marcatorului de negație” (t.n.).

³ Marcatorul de negație *non* este slăbit și suferă, la rândul lui, anumite transformări, ajungând la forma inițială *ne*, pe care o întâlnim în franceza veche. Cu toate acestea, *non* se păstrează în franceză ca operator metalingvistic și ca negație liberă (Horn 2001: 453).

⁴ Vezi și Horn (2001: 455)

2.2. Ciclul lui Jespersen în alte limbi

Există o literatură bogată dedicată caracterizării tipologice a negației din perspectiva ciclului lui Jespersen, în numeroase limbi și din diferite perspective teoretice. Există limbi care au parcurs toate cele trei stadii ale ciclului lui Jespersen, precum franceza (Horn 2001) engleza (Wallage 2006), germana (Hoeksema 2009), afrikaans (Biberauer 2009), olandeza (Zeijlstra 2002), galeza (Willis 2011), limbi care se află în stadiul 2, precum italiana (Hansen și Visconti 2012), limbi care se află în stadiul 1 al ciclului, precum rusa (Tsurka 2009) și limbi, precum greaca, care au parcurs 4 cicluri ale lui Jespersen succesive (Kiparsky și Condoravdi 2006).

3. Ciclul lui Jespersen în limba română

3.1. Stadiul actual al cercetării

Până în acest moment, după toate cunoștințele noastre, caracterizarea tipologică a negației românești din perspectiva ciclului lui Jespersen a fost realizată în două lucrări: Isac (1998) și Barbu Mititelu și Maftei Ciolăneanu (2004).

Isac (1998: 192–193, *apud* Ionescu 2004: 15) a afirmat că negația în limba română conține aspecte care o pot încadra în stadiile 1 și 3 ale ciclului lui Jespersen.

Barbu Mititelu și Maftei Ciolăneanu (2004: 33) susțin că limba română a depășit stadiul 1 al ciclului lui Jespersen, cu următorul argument: „prezența unui cuvânt negativ atrage prezența unui marcator de negație atașat verbului-centru, pentru ca întreaga propoziție să fie negativă”:

(4) **(Nu) am văzut pe nimeni.*

3.2. Critica ipotezelor anterioare

Vom discuta în continuare cele două perspective menționate mai sus, subliniind insuficiența sau irelevanța argumentelor aduse în sprijinul ipotezelor formulate.

Isac (1988)

Ipoteza susținută de Isac (1998), conform căreia negația în limba română conține aspecte care o pot încadra în stadiile 1 și 3 ale ciclului lui Jespersen nu poate fi acceptată, deoarece nu există date care să o susțină. Lipsa datelor se referă la stadiul 3 al ciclului lui Jespersen. Din câte se știe în momentul de față, româna nu a dezvoltat și nu e pe cale să dezvolte o negație postverbală. Ar fi, de altfel, și extrem de greu de justificat o astfel de fază în absența fazei intermediare 2.

Barbu Mititelu și Maftei Ciolăneanu (2004)

În vederea susținerii ipotezei că româna a trecut în stadiul 2 al ciclului lui Jespersen, Barbu Mititelu și Maftei Ciolăneanu aduc ca argument coocurența cuvintelor N^1 și a marcatorului de negație. Însă prezența obligatorie a marcatorului de negație în structurile în care apar cuvinte N nu este o consecință a slăbirii forței negative a marcatorului, ci este dovada că limba română este o limbă cu concordanță negativă².

¹ Cuvintele N în limba română sunt pronumele, adjectivele pronominale și adverbele negative (*nimeni, nimic, niciun, nicio, niciodată* etc.)

² Prin concordanță negativă (NC) înțelegem coocurența obligatorie a unui operator de negație într-un context în care avem cel puțin un pronume, un adverb sau un adjectiv pronominal negativ, ca în exemplul următor: *Nimeni *(nu) știa nimic despre cele întâmplate.*

Într-un studiu asupra evoluției negației în limba italiană (limbă care are NC) (Hansen și Visconti 2012), se analizează două tipuri principale de negație, denumite negație propozițională standard (*standard clause negation*), respectiv negație cu cuvinte N (*N-word negation*). Dintre cele două categorii de negație, doar în cazul primeia este descris ciclul lui Jespersen, urmărindu-se gramaticalizarea elementului de întărire postverbală a negației (*mica*). Se menționează faptul că acest tip de negație nu conține cuantificatori negativi.

3.3. Concluzie

Întrucât nu putem fi de acord cu niciuna dintre cele două caracterizări ale negației românești, vom argumenta în continuare că limba română se află în stadiul 1 al ciclului lui Jespersen și că nu există dovezi care să demonstreze că ar putea trece în stadiile următoare.

3.4. Demonstrație

Structurile cu marcator de negație și cuvinte N sunt structuri tipice de concordanță negativă, fenomen irelevant pentru ciclul lui Jespersen.

Întrucât în alte limbi s-a discutat despre structurile cu minimalizatori cu rolul de întărire postverbală a negației¹ (Horn 2001: 452), structuri caracteristice stadiului 2 al ciclului lui Jespersen, ne-am putea gândi că și româna are astfel de minimalizatori care ar încadra-o în acest stadiu al ciclului. În continuare, vom prezenta clasa minimalizatorilor² din limba română și vom încerca să stabilim gradul de gramaticalizare a acestora.

3.4.1. Clasificarea minimalizatorilor

În limba română există următoarele tipuri de minimalizatori³:

▪ Minimalizatori standard: *un pic de, un dram de, un strop de, o fărâmă de, o urmă de, o țără de, un crâmpei de, o fâșie de, o bucățică de, o picătură de, un fir de* etc.

(5) *Nu are un dram de minte.*

(6) *Povestea nu are o urmă de adevăr.*

▪ Predicate minimalizatoare

(7) *Nu a ridicat un deget să mă ajute.*

(8) *Nu a scos o vorbă / un cuvânt / un sunet toată ziua.*

(9) *Nu i-a dat / adus nimeni o lingură de apă cât a fost bolnavă.*

(10) *Marfa lui nu face doi bani / lei / Nu dau doi lei / bani pe marfa lui.*

(11) *Ion, care n-ar omorî o muscă, l-a lovit.*

(12) *Nu cred o iotă din ce mi-ai povestit / Nu știu o iotă engleză, dar am să mă descurc.*

(13) *Nu i-a atins un fir de păr, nici măcar nu a țipat la el.*

¹ „[...] Their examples – from Sanskrit, Greek, Latin, French, Old Spanish, Italian, English, Dutch, German and Slavic – include minimal quantities from the culinary domain (= `not a cherrystone, a chestnut, a crumb, an egg, a fava, a fig, a garlic, a grain, a leek, an oyster, a parsnip, a pea`), coins of little value (`not a dinero, sou` [cf. not a red cent, plugged nickel, thin dime]), animals and body parts (`not a cat`s tail, a hair, a mosquito, a lobster, a sparrow`) and other objects of little value and/or salience (`not an accent, an atom, a nail, a pinecone, a point, shred, a splinter, a straw`) (Horn 2001: 452–453).

² Vezi și clasificarea minimalizatorilor din limba engleză (Hoeksema 2009: 23).

³ Vezi și Iordăchioaia, Söhn și Trawinski (2003-2008).

- Cuvinte de polaritate negativă¹

- (14) *Nu am văzut **țipenie** de om pe stradă.*
 (15) *Ion nu are **o lețcaie / o para frântă / un sfaț** în buzunar.*
 (16) *N-a venit **picior** de student la curs.*
 (17) *Nu le-am cerut **un capăt de ață**.*

3.4.2. Gramaticalizarea minimalizatorilor

În limba română, apariția minimalizatorilor nu este rezultatul slăbirii forței negative a marcatorului de negație (și în niciun caz a eroziunii fonetice² a acestuia).

Spre deosebire de limba franceză, care constituie exemplul optim de limbă care a trecut prin cele 3 stadii ale ciclului, în limba română, minimalizatorii nu au forță negativă. În structurile cu marcator de negație și minimalizatori, marcatorul este singurul element negativ din structura respectivă.

În perspectivă comparată, minimalizatorii au două roluri, pe care le considerăm utile în caracterizarea negației unei limbi din perspectiva ciclului lui Jespersen. Pe de o parte, există minimalizatori gramaticalizați. Ei au dobândit sens negativ și ajută la întărirea postverbală a negației, pentru ca mai apoi să o substituie – cazul limbii franceze:

- (18) *Je (ne) sais pas.*
 eu (nu) știu nu
 ‘Eu nu știu.’

Pe de altă parte, există minimalizatori nigramaticalizați, care nu au sens negativ și care ajută la construirea negației emfatică (Kiparsky și Condoravdi 2006: 1) – cazul limbii engleze:

- (19) *He did not lift a finger to help me.*
 el a nu ridicat un deget să ajute mă
 ‘El nu a ridicat un deget să mă ajute.’

În raport cu această situație, putem afirma că limba română conține minimalizatori care se încadrează în a doua categorie. Aceștia nu au forță negativă a minimalizatorilor din franceză și nu pot exprima negația alături de marcatorul de negație. În consecință, nu îl vor putea substitui. Pe de altă parte, la fel ca în engleză, minimalizatorii din română nu sunt gramaticalizați și sunt folosiți pentru emfatarea negației exprimate prin marcatorul de negație.

3.4.3. Negația expletivă

Un alt argument în sprijinul ipotezei noastre îl constituie negația expletivă³. Aceasta constă în structuri care conțin marcator de negație (adică sunt formal negative), dar al căror

¹ Cuvintele cu polaritate negativă (*negative polarity items*, abreviat NPIs) sunt expresii din limba naturală ce pot apărea doar în anumite contexte, printre care și cele aflate în domeniul negației. În limba engleză, NPIs sunt reprezentate de compusele cu *any-* (*anything, anyone, anywhere*).

² Într-o serie de studii dedicate analizei ciclului lui Jespersen în diverse limbi a fost subliniat faptul că eroziunea fonetică a marcatorului de negație nu constituie un pas obligatoriu care să determine întărirea negației prin minimalizatori (Kiparsky și Condoravdi 2006: 4 – greacă, Hansen și Visconti 2010: 457 – italiană), deși aceasta era ipoteza lui Jespersen (1917: 7–11).

³ Mulțumesc profesorului Emil Ionescu pentru această idee (comunicare personală).

sens este pozitiv. După cum am putut observa, în limba franceză, marcatorul de negație *ne* este forma redusă fonetic a marcatorului de negație *non*, din latina clasică (vezi *supra*, 2.1.). Eroziunea fonetică a atras desemantizarea lui *ne*, care a condus la expletivizarea negației în limba franceză (vezi exemplul 18).

În ceea ce privește negația din limba română, pe de o parte, aceasta prezintă cazuri (izolate) de eroziune fonetică: marcatorul de negație propozițională *nu* are forma redusă *n-* atunci când apare imediat înaintea unui auxiliar care începe cu vocală (*n-aș vrea*, *n-oi pleca*), a unui verb care începe cu vocala „a” (*n-ajungem*) sau a pronumelui personal neaccentuat „o” (*n-o plac*). Cu toate acestea, situațiile de eroziune fonetică nu au condus la desemantizarea negației.

Pe de altă parte, spre deosebire de limba franceză, româna nu prezintă cazuri de generalizare a negației expletive. Acest lucru nu înseamnă că limba română nu conține structuri cu negație expletivă. Vom vedea în continuare că exemplele cu negație expletivă din limba română (Barbu Mititelu și Maftai Ciolăneanu 2004: 42–43) se încadrează în anumite tipare și sunt întâlnite și în alte limbi:

Negație expletivă nedetașabilă

Acest tip conține acele structuri de negație expletivă din care marcatorul *nu* nu poate fi elidat.

– Propoziții interogative retorice:

(20) *Cine nu-l știe pe Ion?*

– Subordonate negative introduse prin verbul *a se teme*:

(21) *Mă tem să nu aflu cineva.*¹

– Circumstanțiale de timp:

(22) *Pleacă până nu se întunecă.*

– Propoziții exclamative introduse prin *ce*, *cât* și *unde*:

(23) *Câte orașe n-am vizitat în tinerețe!*

– La aceste exemple adăugăm subordonate negative introduse de expresii ale obstacolului sau ale restricției (*a se abține*, *a se opri*, *a se împiedica*) etc. care sunt obligatoriu negative (GALR II 2005: 724):

(24) *Nu m-am putut abține să nu-i spun adevărul.*

Negație expletivă detașabilă

Acest tip include acele structuri din care marcatorul *nu* poate fi elidat.

¹ O posibilă explicație pentru negația expletivă este oferită în GALR II (2005: 724): „negația din subordonată poate fi explicată sau ca aparținând semantic verbului centru (*Nu vreau să plouă.*), sau ca o contaminare: *Mi-e teamă: / [Vreau] / să nu plouă.*

- (25) *(Nu) cunoști pe cineva la primărie?*

De remarcat faptul că aceste tipuri de structuri există și în alte limbi:

- (26) *A cuántas personas (no) habrá matado este dictador!*
la câte persoane (nu) va ucis acest dictator
'Câte persoane nu a ucis acest dictator!' (spaniolă, Espinal 2000: 48)
- (27) *Em temo que (no) plogui.* (catalană, Espinal 2000: 61);
mă tem că (nu) să plouă
'Mă tem să nu plouă.'
- (28) *Je crains qu'il ne vienne.* (franceză, Van der Wouden 1994: 107);
eu tem că el nu să vină
'Mă tem (ca el) să nu vină.'
- (29) *Cossa no ghe dise-lo!* (italiana din Padova, Portner și Zanuttini 2000: 199)
ce nu lui spune el
'Câte lucruri nu-i spune!'

4. Concluzii

Pornind de la afirmația că limba română se află în stadiul 2 al ciclului (cu argumentul că ocurența cuvintelor N într-o propoziție necesită prezența obligatorie a marcatorului de negație), am arătat că aceasta reprezintă de fapt definiția concordanței negative, fenomen irelevant pentru ciclul lui Jespersen. Am observat că limba română conține o serie de minimalizatori care contribuie la întărirea postverbală a negației. În consecință, apariția acestora în contexte negative nu este rezultatul slăbirii forței negative a marcatorului de negație, ci contribuie la negația emfatică. În plus, tot spre deosebire de limba franceză, limba română nu și-a generalizat expletivizarea negației. Toate acestea sunt argumente că limba română se află în stadiul 1 al ciclului lui Jespersen. Pe de altă parte, nu există indicii care să demonstreze că ar putea trece în stadiile următoare.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu Mititelu, Verginica, Roxana Maftai Ciolăneanu, 2004, „The Main Aspects of the Grammar of Negation in Romanian”, în Ionescu 2004 (ed.): 32–67.
- Biberauer, Theresa, 2009, „Jespersen off course?: The case of contemporary Afrikaans negation”, în van Gelderen 2009 (ed.): 91–130.
- Brems, Liselotte, 2007, „The Grammaticalization of Small Size Nouns: Reconsidering Frequency and Analogy”, *Journal of English linguistics*, 35, 4, p. 293–324.
- Bybee, Joan, 2003, „Cognitive Processes in Grammaticalization”, în Michael Tomasello (ed.), *The New Psychology of Language. II: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*, Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum, p. 147–197.
- Chatzopoulou, Katerina, 2012, „Jespersen's Cycle Re(de)defined”, *Penn Linguistics Colloquium 36*, University of Chicago.
- Dahl, Östen, 1979, „Typology of sentence negation”, *Linguistics*, 17, p. 79–106.
- Espinal, Maria Teresa, 2000, „Expletive Negation, Negative Concord and Feature Checking”, *Catalan Working Papers in Linguistics* 8, p. 47–69.

- GALR II: Guțu Romalo, Valeria (coord.), 2005, *Gramatica limbii române, Vol. II Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard., Jacqueline Visconti, 2012, „The evolution of negation in French and Italian: Similarities and differences”, *Folia Linguistica*, 46, 2, p. 453–482.
- Hoeksema, Jack, 2009, „Jespersen recycled”, în van Gelderen (ed.) 2009: 15–34.
- Hopper, Paul, Elizabeth, Traugott, 2003, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 32–62.
- Horn, Lawrence R., 2001, *A Natural History of Negation*, United States, CSLI Publications.
- Ionescu, Emil, 2004, „Studies on Negation in Romanian: Past and Present”, în Ionescu 2004 (ed.), p. 13–31.
- Ionescu, Emil (ed.), 2004, *Understanding Romanian Negation. Syntactic and Semantic Approaches in a Declarative Perspective*, București, Editura Universității din București.
- Iordăchioaia, Gianina, Jan-Philipp Söhn, Beata Trawiński, 2003–2008, *Collection of Distributionally Idiosyncratic Items: Negative Polarity Items in Romanian (CoDII-NPI.ro)*: <http://www.english-linguistics.de/codii/>.
- Isac, Dana, 1998, *Sentence negation in English and Romanian. A syntactic and semantic approach*, teză de doctorat, Universitatea din București.
- Jespersen, Otto, 1917, „Negation in English and other languages”, în *Selected Writings of Otto Jespersen (1962)*, Copenhaga, George Allen and Unwind Ltd, p. 3–151.
- Kiparski, Paul, Cleo Condoravdi, 2006, „Tracking Jespersen’s Cycle”, în Janse, Mark, Brian D. Joseph, and Aangela Ralli (eds), *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, Mytilene, Doukas, p. 172–197.
- Portner, Paul, Raffaella Zanuttini, 2000, „The Force of Negation in Wh Exclamatives and Interrogatives”, în Lawrence R. Horn și Yasuhiko Kato (eds), *Negation and Polarity*, Oxford: Oxford University Press, p. 193–231.
- Tsurka, Olena, 2009, „The negative cycle in early and modern Russian”, în van Gelderen 2009 (ed.): 73–90.
- Van der Auwera, Johan, 2009, „The Jespersen Cycles”, în van Gelderen 2009 (ed.): 35–72.
- Van Gelderen, Elly (ed.), 2009, *Cyclical Change*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins.
- Van der Wouden, Ton, 1994, *Negative contexts*, Groningen dissertations in linguistics, University of Groningen.
- Wallage, Phillip, 2006, „Jespersen’s Cycle in Middle English: Evidence from diachronic data for a Minimalist syntax of negation”. DGfS, Bielefeld.
- Willis, David, 2011, „A minimalist approach to Jespersen’s Cycle in Welsh”, în Dianne Jonas, John Whitman, Andrew Garrett (eds), *Grammatical change: Origins, natures, outcomes*, Oxford, Oxford University Press, p. 93–199.
- Zeijlstra, Hedde, 2002, „What the Dutch Jespersen Cycle may reveal about Negative Concord”, în Alexiadou, Artemis, Susan Fischer, Melita Stavrou, (eds) *Linguistics in Potsdam, Vol. 19*, p. 183–206.

ROMANIAN NEGATION AND JESPERSEN’S CYCLE

(Abstract)

It is known that natural language negative markers undergo a type of evolution called Jespersen’s Cycle. According to this cyclical model, the initial (preverbal) negative marker is gradually weakened, then reinforced by additional postverbal markers, and eventually replaced by them. This paper characterizes Romanian negation from the perspective of Jespersen’s Cycle and aims to provide answers to the following questions: in which stage of Jespersen’s cycle is Romanian? Is there any connection between Jespersen’s Cycle and the negative concord? What is the degree of grammaticalization of the Romanian minimizers?